

**ТЕМА № 5. СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І
ГРОМАДЯНИНА
ПЛАН ЛЕКЦІЇ:**

1. Соціальні права і свободи людини і громадянина
2. Юридичний зміст права на соціальний захист. Конституційно-правові способи захисту соціальних прав і свобод
3. Права громадян як споживачів
4. Право на житло

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення України: проблеми теорії і понять // Право України. – 2000. – № 4. – С. 35-43.
2. Болотіна Н. Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз // Право України. – 2001. – № 5. – С. 24-29.
3. Васильківська І. Монографія з проблем забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку України // Юридична Україна. – 2006. – №8. – С. 100-101.
4. Грицкевич С. Екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина // Право України. – 2001. – № 8. – С. 54-57.
5. Европейская Социальная Хартия: Истоки, механизм действия и воплощение в жизнь: Пер. с англ. А. Мельниковой. – М., 1995.
6. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Вид. 2-ге. – Харків: Консум, 2001. – 464 с.
7. Кірічко С. Соціальний захист. Як працюєш, так і дбаєш // Віче. – 2001. – №3. – С. 65-68.
8. Комаренко А. Захист трудових прав громадян у світлі Конституції України // Право України. – 1997. – № 12. – С. 15-18.
9. Корж Т. Правове регулювання молодіжного кредитування в Україні // Право України. – 2006. – №9. – С. 119-122.
10. Короленко В., Солтис Н., Янчук І. Правові проблеми реалізації житлових прав громадян // Право України. – 2006. – №9. – С. 97-102.
11. Костицький В. Соціально-економічні права людини // Право України. – 1996. – № 6. – С. 16-17.
12. Кравченко С., Андрусевич А. Розвиток екологічних прав людини у міжнародному праві // Право України. – 2001. – № 2. – С. 133-136.
13. Краснова М. Право громадян на екологічну інформацію: проблеми гарантій реалізації та захисту // Право України. – 1997. – № 3. – С. 42-48.

14. Лавриненко О.В. Щодо вдосконалення правового забезпечення захисту службово-трудо­вих прав працівників органів внутрішніх справ // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 28 квітня 2006 року). – Івано-Франківськ, 2006. – 408 с. – С. 292-294.

15. Лічман Н. Судовий захист конституційного права людини на житло // Юридический вестник. – 1998. – № 3. – С. 96-99.

16. Магновський І. Правові аспекти розвитку соціальної держави в Україні: на шляху євроінтеграції // Право України. – 2006. – №8. – С. 118-122.

17. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян // Право України. – 1999. – № 9. – С. 22-26.

18. Приходько С. Здійснення громадянами права на соціальних захист та гарантії його забезпечення // Право України. – 2000. – № 2. – С. 18-22.

19. Проскуряков П.Д. Удосконалення правового забезпечення реалізації засад гендерної рівності в сфері службово-трудо­вих відносин // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 28 квітня 2006 року). – Івано-Франківськ, 2006. – 408 с. – С. 298-301.

20. Пустовіт Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні // Право України. – 2000. – № 3. – С. 28-30.

21. Пустовіт Ж. Соціальна держава – гарант прав та свобод людини і громадянина // Нова політика. – 1999. – №5.

22. Решетник Л. Деякі питання відшкодування моральної шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян // Право України. – 2001. – № 9. – С. 18-20.

23. Серегин В. Социальное государство и экономические права: (Украина) // Бизнес-информ. – 1997. – №8.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Розкрити особливості конституційно-правової регламентації, механізм реалізації, охорони та захисту соціальних прав і свобод людини і громадянина, визначити юридичний зміст, поняття та місце в системі соціальних прав і свобод людини і громадянина, окреслити основні проблеми соціального забезпечення громадян та шляхи їх подолання, розкрити специфіку міжгалузевого правового регулювання соціальних прав і свобод громадян.

ВСТУП

Ця група прав є найбільш чисельною і різноманітною в новій Конституції України. До соціальних прав відносять: право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) та ряд інших соціальних прав у трудовій, екологічній та інших сферах.

У ст. 1 Конституції України вказано, що: «Україна є... соціальна... держава». Це, зокрема, означає, що незалежно від того, які вимоги до держави пред'являють ринкові відносини, вона не знімає із себе обов'язку піклуватися про соціальний захист своїх громадян і вважає цей обов'язок одним із головних. Відповідно до статей 17 і 46 Конституції України, *право на соціальний захист включає* право на:

1) соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей;

2) забезпечення:

- а) у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності;
- б) у разі втрати годувальника;
- в) у разі безробіття з незалежних від громадян обставин;
- г) у старості та в інших випадках, передбачених законом.

I. СОЦІАЛЬНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ця група прав є найбільш чисельною і різноманітною в новій Конституції України. До соціальних прав відносять: право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) та ряд інших соціальних прав у трудовій, екологічній та інших сферах.

1. Право на працю. Право кожного на працю передбачено в ст. 43 Конституції України. Це право включає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Конституцією України передбачено обов'язок держави у створенні відповідних умов для повного здійснення громадянами права на працю, забезпечення гарантій рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізація програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Право на працю за українським законодавством (ст. 2 Кодексу законів про працю), – це право на одержання роботи з оплатою не нижче встановленого державного мінімального розміру, право на вільний вибір професії, роду і характеру діяльності. Конституцією України (ст. 43) у відповідності з міжнародними угодами забороняється використання примусової праці. У той же час зазначено, що не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, передбачена спеціальними законами, а також робота чи служба, яка виконується відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан або за вироком чи іншим рішенням суду.

2. Право на страйк вперше передбачено у ст. 44 Конституції України. Це право мають всі ті, хто працює, для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Однак право брати участь у страйку може здійснюватись лише добровільно, за власним бажанням працівника. Конституція України передбачає, що ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Особливості і порядок здійснення цього конституційного права на страйк визначені у Законі України «Про порядок розгляду колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. Згідно з цим Законом страйком визнається тимчасове колективне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Страйк застосовується як крайній засіб, коли всі інші можливості вичерпано. Рішення про оголошення страйку приймається на загальних зборах більшістю голосів працівників або конференцією двома третинами голосів делегатів.

Законодавством встановлюється також гарантії для працівників під час страйку (ст. 27), а також випадки, при яких забороняється проведення страйків (ст. 24) та визнання страйків незаконними.

3. *Право на відпочинок* передбачено ст. 45 Конституції України. Це право для тих, хто працює. Воно забезпечується наданням щотижневого відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, а також встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв та скороченої тривалості роботи у нічний час.

У відповідності з Конституцією України мінімальна тривалість відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови права на відпочинок визначені у Кодексі законів про працю України, а також у Законі України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. Зокрема встановлені такі ВИДРІ відпусток, як щорічні (основні і додаткові), творчі і соціальні відпустки, відпустки без збереження заробітної плати (ст. 4) та мінімальна тривалість щорічної основної відпустки не менш 24 календарних днів за відпрацьований рік з часу укладення трудового договору.

4. *Право на достатній життєвий рівень.* Це одне з найважливіших соціальних прав людини, яке вперше в історії України було закріплено в Конституції 1996 року (ст. 48). Встановлено, що кожна людина має право надостатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Це положення відповідає вимогам Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (ст. 11) щодо визнання державою права кожного на достатній життєвий рівень для нього самого та його родини. У той же час слід зазначити, що соціально-економічний стан країни в сучасних умовах не дозволяє повною мірою гарантувати і забезпечити реалізацію цього конституційного права кожній людині.

5. *Право на належні, здорові та безпечні умови праці* передбачено у ст. 43 Конституції України. Особливості здійснення цього права передбачені Кодексом про працю України і Законом України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. Зокрема цим законом (ст. ст. 6-11) визначаються різноманітні організаційні та правові гарантії прав громадян на охорону праці при укладенні трудового договору та під час роботи на підприємстві, встановлено вимоги щодо

соціального страхування від нещасних випадків і професійних захворювань, пільги та компенсації за важкі й шкідливі умови праці, а також особливості відшкодування власником шкоди працівникам у разі ушкодження їх здоров'я.

6. Право на соціальний захист та соціальне забезпечення. Право на соціальний захист громадян встановлене у ст. 46 Конституції України. Воно включає право на забезпечення працівників та інших громадян у разі втрати працездатності (повної, часткової або тимчасової), втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості в ряді інших випадків, які передбачаються законодавством.

Право на соціальне забезпечення – це одне з найважливіших соціально-економічних прав громадян. Це право визначається Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (ст. 9), спеціальними конвенціями Міжнародної організації праці (Конвенція МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення», 1952) та окремими актами національного законодавства України. Зокрема, вимоги і розміри щодо соціального забезпечення різних категорій населення в Україні регулюються законами України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р., «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб керівного та рядового складу органів внутрішніх справ» від 9 квітня 1992 р., «Про основні засади захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993р. та ін.

7. Право на житло встановлено ст. 47 Конституції України. Передбачено обов'язок держави створювати умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Тим громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Детальніше це право регулюється Житловим кодексом України,

8. Право на охорону здоров'я і медичну допомогу та медичне страхування передбачено ст. 49 Конституції України. Це право відповідає вимогам ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, яка передбачає право кожного на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я.

Право на охорону здоров'я та його правове забезпечення передбачені в

«Основах законодавства України про охорону здоров'я» (1982 р.), в Законі України «Про санітарне та епідемічне благополуччя населення» 1994 р. та рядом інших правових актів.

Крім законодавчого регулювання, охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

До обов'язків держави віднесено створення ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування, сприяння розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Крім того, Конституцією України передбачається вимога надання безоплатної медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я і встановлюється заборона скорочення наявної системи таких закладів.

На забезпечення права на охорону здоров'я також спрямовані закони України «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення» від 1991 р., «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів» від 1995 р., «Про фізичну культуру і спорт» та ряд інших.

9. Право кожної людини на сприятливе навколишнє середовище і екологічну безпеку встановлено в ст. 50 Конституції України. Це право є необхідною умовою права на здоров'я людини і визначається світовим співтовариством як один із найважливіших факторів існування людства. Свідченням небезпечних для людства екологічних наслідків є Чорнобильська катастрофа 1986 року.

На конституційному рівні (ст. 16 Конституції України) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу визнано обов'язком держави.

У сучасних умовах екологічні права людини в Україні регулюються і забезпечуються як Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 року, так і низкою інших законодавчих актів: «Про санітарне і епідемічне благополуччя населення» 1994 р., «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» 1995 р., «Про захист

людини від іонізуючих випромінювань» 1998 р., «Про екологічну експертизу» 1995 р. та ін.

Важливим конституційним положенням є гарантія права вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчів і предметів побуту, а також право на її поширення. Засекречення такої інформації забороняється (ст. 50 Конституції України).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, до соціальних прав відносять: право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) та ряд інших соціальних прав у трудовій, екологічній та інших сферах.

II. ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД

У ст. 1 Конституції України вказано, що: «Україна є... соціальна... держава». Це, зокрема, означає, що незалежно від того, які вимоги до держави пред'являють ринкові відносини, вона не знімає із себе обов'язку піклуватися про соціальний захист своїх громадян і вважає цей обов'язок одним із головних. Відповідно до статей 17 і 46 Конституції України, *право на соціальний захист включає* право на:

3) соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей;

4) забезпечення:

а) у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності;

б) у разі втрати годувальника;

в) у разі безробіття з незалежних від громадян обставин;

г) у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Як прямо зазначено у ст. 46 Основного Закону, це право *гарантується*:

а) загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення;

б) створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними;

в) тим, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Законодавством передбачаються особливі гарантії права на соціальний захист для **окремих категорій населення**:

- ветеранів війни;
- ветеранів праці та військової служби;
- осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- громадян похилого віку;
- інвалідів;
- безробітних;
- вагітних жінок;
- дітей-сиріт;
- сімей, які втратили годувальників тощо.

Наведені вище конституційні норми знайшли свій розвиток у відповідних законах України, які можна поділити на **дві групи**.

До **першої** належать закони, які розвивають положення ч. 1 ст. 46 Конституції України щодо **змісту права на соціальний захист** (зокрема, це закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів», «Про підвищення соціальних гарантій для трудящих», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про зайнятість населення», «Про оплату праці», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про статус і соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»,

«Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про соціальні послуги», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»).

До другої із зазначених груп можна віднести закони про соціальне страхування, прийняті в розвиток ч. 2 ст. 46 Основного Закону (Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення» та ін.).

Основним нормативним актом у цій сфері є *Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування*, згідно з якими загальнообов'язкове державне соціальне страхування означає систему прав, обов'язків і гарантій, яка включає матеріальне забезпечення громадян у випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, згідно з Основами, мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Залежно від страхового випадку Основи (ст. 25) виділяють такі **види загальнообов'язкового державного соціального страхування**:

- 1) пенсійне страхування;
- 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- 3) медичне страхування;
- 4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- 5) страхування на випадок безробіття;
- 6) інші види страхування, передбачені законами України.

У контексті питання про соціальне забезпечення цікаво знати, що віковий склад населення, зафіксований Всеукраїнським переписом населення 2001 р., характеризувався такими даними:

Вік	Кількість постійного населення, тис. осіб (%)
0-9	4533,3 (9,4)
10-19	7308,1 (15,2)
20-49	20811,5 (43,1)
50-59	5245,3 (10,9)
60-79	9262,2 (19,2)
80 і старші	1060,8 (2,2)

Зменшення частки дітей у загальній кількості населення поряд із суттєвим збільшенням частки осіб у віці старшому за працездатний, значно ускладнюють сучасну демографічну ситуацію в країні та зумовлюють наростаюче постаріння населення:

Вік	Кількість постійного населення, тис. осіб
Молодший за	8743,7 (18,1)
Працездатний	27 984,7 (58,0)
Старший за	11492,8 (23,9)

Отже, принаймні 42% населення України постійно розраховують на соціальне забезпечення.

Як зазначено в Основних напрямках реформування пенсійного забезпечення в Україні, схвалених указом Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291/98, якщо у 1997 р. на 1000 осіб працездатного віку було майже 400 осіб пенсійного віку, то, за прогнозними розрахунками, ситуація ще

погіршиться і у 2016 р. на 1000 осіб працездатного віку припадатиме 446 пенсіонерів, а в 2026 р. – 561.

Проте все це аж ніяк не повинно впливати на стан пенсійного забезпечення громадян України.

Відповідно до Закону «Про пенсійне забезпечення» громадянам України (а на умовах, передбачених законодавством та міжнародними угодами – й іноземцям) призначаються **пенсії**:

а) **трудові** – за віком, інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років;

б) **соціальні**: інвалідам I і II груп, у тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи, особам, які досягли певного віку (чоловіки – 60 років, жінки – 55 років), якщо вони не мають права на трудову пенсію, у тому числі матерям, яким присвоєно звання «Мати-героїня», дітям, у разі втрати годувальника і дітям-інвалідам віком до 16 років.

Пенсійне забезпечення **окремих категорій громадян** регулюється *спеціальними законами*. Це закони України:

«Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ»,

«Про державну службу»,

«Про службу в органах місцевого самоврядування»,

«Про дипломатичну службу»,

«Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»,

«Про селянське (фермерське) господарство»,

«Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» тощо.

Частиною **3 ст. 46 Конституції України** встановлено, що «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом».

Прожитковий мінімум, відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум», – це *вартісна величина достатнього для забезпечення*

нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Він визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу і встановлюється Кабінетом Міністрів України. Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років; дітей віком від 6 до 18 років; працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність, – за поданням Кабінету Міністрів України щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Державного бюджету України, періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України та публікується в офіційних виданнях. Наприклад, на 2007 р. прожитковий мінімум на одну особу було затверджено в розрахунку на місяць у розмірі 342 грн., а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років – 307 грн., а віком від 6 до 18 років – 384 грн.; осіб, які втратили працездатність – 268 грн.

Таким чином, пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування переважної більшості населення України, фактично не забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Тимчасові обмеження права на соціальний захист відповідно до статей 46 і 64 Основного Закону можуть бути встановлені тільки в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Відповідно до ст. 48 Конституції України, кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Це єдина норма розділу II Конституції України, яка не містить спеціальних конституційних гарантій відповідного права і не конкретизує його. У ст. 48 Основного Закону лише зазначається, що ***достатній життєвий рівень*** включає тільки достатнє харчування, одяг і житло. До речі, за порушення цього права законодавством України не

передбачається і юридична відповідальність.

Як зазначено у ст. 25 Основ законодавства України про охорону здоров'я, з метою забезпечення *достатнього життєвого рівня*, на основі науково обґрунтованих медичних, фізіологічних та санітарно-гігієнічних вимог держава:

а) встановлює єдині мінімальні норми заробітної плати, пенсій та інших доходів населення;

б) організує натуральне забезпечення найбільш вразливих верств населення продуктами харчування, одягом, ліками та іншими предметами першої необхідності;

в) здійснює комплекс заходів щодо задоволення життєвих потреб біженців, безпритульних та інших осіб, які не мають певного місця проживання;

г) безплатно надає медичну допомогу і соціальне обслуговування особам, які перебувають у матеріальному становищі, загрозливому для їх життя і здоров'я.

Медичні, фізіологічні та санітарно-гігієнічні вимоги щодо життєвого рівня населення затверджуються *Верховною Радою України*. Взагалі ж достатній життєвий рівень варто розглядати як **державний стандарт**, що має використовуватися при визначенні обсягу соціального забезпечення громадян. Законом України «Про мінімальний споживчий бюджет» встановлена структура набору продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що повинні забезпечувати задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини, але склад споживчих коштів надано право затверджувати і не рідше ніж раз на п'ять років переглядати Кабінету Міністрів України.

В умовах кризового стану економіки та спаду виробництва життєвий рівень населення повинен визначатися також на підставі іншого соціального нормативу – *межі малозабезпеченості*. Відповідно до Закону України «Про межу малозабезпеченості», ця межа означає величину середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мініальному рівні, встановленому законодавством.

Набір продовольчих товарів і послуг для визначення величини вартості межі малозабезпеченості розробляється Кабінетом Міністрів України за участю профспілок, а зазначена величина щорічно затверджується Верховною Радою

України, як правило, при затвердженні Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу цін на споживчі товари і послуги. Наприклад, вартісна величина межі малозабезпеченості з 1 січня 1998 р. була встановлена в розмірі 73,7 грн., з 1 січня 1999 р. – в розмірі 90,7 грн., з 1 липня 1999 р. – в розмірі 118,3 грн.

Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» передбачає надання за заявочним принципом щомісячної допомоги малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим, ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї.

Неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу, – це бідність.

За даними 2000 р., до категорії бідних в Україні віднесено 27,8% населення (13,7 млн. людей), а до жебраків – 14,2%. Існуюча тенденція до поглиблення рівня бідності, збільшення розриву між багатими і бідними змусила владу розробити спеціальну Стратегію подолання бідності, яка була затверджена указом Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637. Проте, станом на 1 січня 2004 р., загальна кількість бідних в Україні не зменшилась.

Відповідно до ст. 64 Конституції України, право на достатній життєвий рівень може *обмежуватися* в умовах воєнного і надзвичайного стану.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Законодавством передбачаються особливі гарантії права на соціальний захист для *окремих категорій населення*: ветеранів війни; ветеранів праці та військової служби; осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; громадян похилого віку; інвалідів; безробітних; вагітних жінок; дітей-сиріт; сімей, які втратили годувальників тощо.

Наведені вище конституційні норми знайшли свій розвиток у відповідних законах України, які можна поділити на **дві групи**.

До **першої** належать закони, які розвивають положення ч. 1 ст. 46 Конституції України щодо *змісту права на соціальний захист*. До **другої** із зазначених груп можна віднести закони про соціальне страхування, прийняті в

розвиток ч. 2 ст. 46 Основного Закону.

III. ПРАВА ГРОМАДЯН ЯК СПОЖИВАЧІВ

Відповідно до ст. 42 Конституції України, «держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів».

Права споживачів, механізм реалізації державного захисту цих прав та інші відносини між споживачами і продавцями (виготовлювачами, виконавцями) товарів, робіт і послуг в основному регламентуються ЦК України і Законом України «Про захист прав споживачів».

Відповідно до вказаного Закону, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) для задоволення своїх побутових потреб *споживачі*, які перебувають на території України, *мають право* на:

- 1) державний захист своїх прав;
- 2) гарантований рівень споживання;
- 3) належну якість товарів (робіт, послуг), торговельного та інших видів обслуговування;
- 4) безпеку товарів (робіт, послуг);
- 5) необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт, послуг);
- б) відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами (роботами, послугами) у випадках, передбачених законодавством;
- 7) звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав;
- 8) об'єднання в громадські організації споживачів.

Зазначеним Законом також встановлено важливе правило, відповідно до якого умови договору, що обмежують права споживача порівняно з правами, встановленими законодавством, визнаються недійсними. Якщо в результаті застосування умов договору, що обмежують права споживача, споживачеві завдано збитків, то вони повинні бути відшкодовані винною особою у повному

обсязі. Параграфом 2 глави 54 ЦК України регламентуються окремі питання роздрібної купівлі-продажу, у тому числі пов'язані із захистом прав споживачів, зокрема про: надання покупцеві інформації про товар; продаж товару за зразками, з використанням автоматів і з умовою про доставку товару покупцеві; обмін товару; права покупця у разі продажу йому товару неналежної якості; відшкодування різниці в ціні у разі заміни товару тощо.

Закон України «Про захист прав споживачів» не встановлює певних меж своєї дії, і до відносин, які ним регулюються, належать ті, що виникають не тільки із договорів купівлі-продажу, а й із договорів: майнового найму (в тому числі найму (оренди) житлового приміщення; прокату; безоплатного користування майном; підряду (в тому числі побутового замовлення і абонементного обслуговування); доручення; перевезення громадян та їх багажу; комісії; зберігання; страхування; із договорів про надання фінансово-кредитних послуг для задоволення власних побутових послуг громадян тощо.

Тому відповідними актами законодавства України врегульовані права громадян як споживачів безпечних послуг чи робіт і в інших сферах, крім сфери торгівлі, наприклад: Законом України «Про дорожній рух» – права пасажирів, пішоходів, водіїв (як споживачів послуг інфраструктури дорожнього господарства); Кодексом торговельного мореплавства України – права споживачів-пасажирів під час морського перевезення і морського круїзу; Законом України «Про туризм» – права споживачів туристичних послуг тощо.

За порушення окремих прав споживачів законами України передбачена сувора відповідальність. Так, КК України встановлює кримінальну відповідальність, зокрема, за такі діяння, як: незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів чи інших підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, чи збут таких товарів (ч. 3 ст. 204); обман покупців та замовників (ст. 225); фальсифікація засобів вимірювань (ст. 226); випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227) та ін. КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення порядку проведення розрахунків із споживачами (ст. 155-1), порушення законодавства про захист прав споживачів (ст. 156-1) тощо.

Права громадян як споживачів можуть бути тимчасово **обмежені** лише в

умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України).

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Права споживачів, механізм реалізації державного захисту цих прав та інші відносини між споживачами і продавцями (виготовлювачами, виконавцями) товарів, робіт і послуг в основному регламентуються ЦК України і Законом України «Про захист прав споживачів».

Відповідно до вказаного Закону, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) для задоволення своїх побутових потреб *споживачі*, які перебувають на території України, *мають право* на: державний захист своїх прав; гарантований рівень споживання; належну якість товарів (робіт, послуг), торговельного та інших видів обслуговування; безпеку товарів (робіт, послуг); необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт, послуг) та ін..

IV. ПРАВО НА ЖИТЛО

Право на житло гарантує кожному ст. 47 Конституції України. Але це право не означає, що кожний громадянин має безоплатно і в певні строки отримати від держави якісне і таке, що повністю задовольняло б його бажання, житло. *Держава гарантує* лише, що вона:

1) буде створювати умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду;

2) разом з органами місцевого самоврядування надаватиме житло громадянам, які потребують соціального захисту, безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону;

3) вживатиме всіляких заходів до того, щоб ніхто не був примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Відповідно до ст. 379 ЦК України, *житлом* фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання.

Середня забезпеченість житлом в Україні становить приблизно двадцять квадратних метрів загальної площі в розрахунку на одну особу (це нижче рівня забезпеченості в розвинутих країнах Європи у 2,5 – 3 рази). При цьому майже 6 млн.

сімей і самотніх людей, або близько 17 млн. чоловік (понад третини населення), проживають у незадовільних умовах – гуртожитках, комунальних квартирах, старих будинках, в орендованих приміщеннях із забезпеченістю менше 9 квадратних метрів жилої площі на одну особу. Понад 2 млн. сімей (у тому числі сім'ї, що мають право на позачергове чи першочергове одержання квартири) роками й десятиріччями перебувають на обліку як такі, що потребують поліпшення житлових умов. Проте обсяги житлового будівництва щорічно зменшуються. Такі дані наведені в Основних напрямках соціальної політики на 1997 – 2000 роки, схвалених указом Президента України від 18 жовтня 1997 р. № 1166/97.

Відповідно до Концепції державної житлової політики, затвердженої постановою Верховної Ради України від 30 червня 1995 р., до *громадян, які потребують соціального захисту*, віднесені малозабезпечені, інваліди, ветерани війни, військовослужбовці, особи, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, деякі інші категорії громадян. Проте, на наш погляд, поняття соціальної незахищеності має визначатися тільки за критеріями фактичних майнового стану і умов проживання, а не відповідно до заслуг людини перед державою, відношення її до військової служби тощо. Наприклад, навряд чи слід відносити до категорії соціально незахищених вищій офіцерський склад (генералітет) Збройних Сил України та інших військових формувань або інвалідів чи ветеранів війни, які водночас є мільйонерами. З іншого боку, до цієї категорії слід віднести осіб, які звільнені з місць позбавлення волі і місць обмеження волі і не мають житла.

Основним актом законодавства України, який регулює житлові права громадян, є Житловий кодекс (ЖК) Української РСР. Його було прийнято ще 30 червня 1983 р. і, звичайно, за час, який минув, він суттєво застарів: житлове законодавство повинно передбачати конкретний механізм реалізації положень, які містяться у ст. 47 Конституції України, а чинний ЖК України їх не містить.

Стосовно конституційного положення про те, що ніхто не може бути *примусово позбавлений житла* інакше як на підставі закону за рішенням суду, слід зазначити таке.

ЖК України передбачає майже тридцять різних підстав для примусового виселення громадян і членів їх сімей із житлових приміщень, і половина з них –

виселення без надання іншого житлового приміщення. При цьому значна кількість норм ЖК України суперечить нормі, встановленій у ст. 30 Конституції України, якою кожному гарантується недоторканність житла.

У цьому зв'язку треба зазначити, що відповідно до статей 825, 826 ЦК України, виселення наймачів з житла за рішенням суду без надання іншого житла передбачене лише як наслідок розірвання договору найму житла з таких підстав:

1) невнесення наймачем плати за житло за шість місяців, якщо договором не встановлений більш тривалий строк, а при короткостроковому наймі – понад два рази; руйнування або псування житла наймачем або іншими особами, за дії яких він відповідає;

2) необхідність використання житла для проживання самого наймодавця та членів його сім'ї (щодо найму частини будинку, квартири, кімнати, частини кімнати);

3) повторне, після відповідного попередження з боку наймодавця, використання наймачем або іншими особами, за дії яких він відповідає, житла не за призначенням або систематичне порушення ними прав та інтересів сусідів.

Право на житло, відповідно до ст. 64 Конституції України, не може бути обмежене навіть в умовах воєнного та надзвичайного стану. Єдине можливе обмеження цього права, як зазначено вище, може стосуватися врегульованих законом випадків примусового позбавлення житла.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Право на житло гарантує кожному ст. 47 Конституції України. Але це право не означає, що кожний громадянин має безоплатно і в певні строки отримати від держави якісне і таке, що повністю задовольняло б його бажання, житло. *Держава гарантує* лише, що вона: буде створювати умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду; разом з органами місцевого самоврядування надаватиме житло громадянам, які потребують соціального захисту, безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону; вживатиме всіляких заходів до того, щоб ніхто не був примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. До соціальних прав відносять: право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) та ряд інших соціальних прав у трудовій, екологічній та інших сферах.

2. Законодавством передбачаються особливі гарантії права на соціальний захист для *окремих категорій населення*: ветеранів війни; ветеранів праці та військової служби; осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; громадян похилого віку; інвалідів; безробітних; вагітних жінок; дітей-сиріт; сімей, які втратили годувальників тощо.

3. Наведені вище конституційні норми знайшли свій розвиток у відповідних законах України, які можна поділити на **дві групи**.

4. До **першої** належать закони, які розвивають положення ч. 1 ст. 46 Конституції України щодо **змісту права на соціальний захист**. До **другої** із зазначених груп можна віднести закони про соціальне страхування, прийняті в розвиток ч. 2 ст. 46 Основного Закону.

5. Права споживачів, механізм реалізації державного захисту цих прав та інші відносини між споживачами і продавцями (виготовлювачами, виконавцями) товарів, робіт і послуг в основному регламентуються ЦК України і Законом України «Про захист прав споживачів».

6. Відповідно до вказаного Закону, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) для задоволення своїх побутових потреб *споживачі*, які перебувають на території України, *мають право* на: державний захист своїх прав; гарантований рівень споживання; належну якість товарів (робіт, послуг), торговельного та інших видів обслуговування; безпеку товарів (робіт, послуг); необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт,

послуг) та ін..Право на житло гарантує кожному ст. 47 Конституції України. Але це право не означає, що кожний громадянин має безоплатно і в певні строки отримати від держави якісне і таке, що повністю задовольняло б його бажання, житло. *Держава гарантує* лише, що вона: буде створювати умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду; разом з органами місцевого самоврядування надаватиме житло громадянам, які потребують соціального захисту, безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону; вживатиме всіляких заходів до того, щоб ніхто не був примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.